

BARTŁOMIEJ GRZANKA

Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem

ORCID 0000-0002-9301-0237

RAPORT LANDRATA KOLSKIEGO WALTHERA BECHTA Z WRZEŚNIA 1941 R. NIEZNANY DOKUMENT DO DZIEJÓW POWIATU KOLSKIEGO Z CZASU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Dzieje powiatu kolskiego i jego mieszkańców podczas okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej posiadają już bogatą bibliografię, do czego przyczyniły się zwłaszcza badania Józefa Stanisława Mujty¹ i Kazimierza Kasperkiewicza². Wciąż jednak w archiwach państwowych oraz innych instytucjach można natrafić na materiały mogące uzupełnić tę wiedzę. W zasobie Archiwum Instytutu Zachodniego w Poznaniu, w dziale Archiwum II Wojny Światowej znajduje się raport landrata kolskiego Walthera Bechta z września 1941 r. Dokument ten nie był dotychczas szerzej wykorzystywany ani publikowany w całości³.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. powiat kolski znajdował się w województwie łódzkim, od 1 kwietnia 1938 r. w województwie poznańskim, zajmując powierzchnię 1097 km². W jego skład wchodziły trzy gminy miejskie: Koło, Kłodawa i Dąbie oraz 11 gmin wiejskich: Brudzew, Budziszław, Chełmno, Czołowo, Drzewce, Izbica Kujawska, Karszew, Koźmin, Kościelec, Krzykosy, Lubotyń, Piotrkowice, Sompolno, wszystkie o rolniczym charakterze. Według danych z kwietnia 1938 r. powiat kolski zamieszkiwały 118.892 osoby: Polaków 101.824 (85,65%), Żydów 9143 (7,69%), Niemców 7849 (6,60%), innych 76 (0,06%)⁴.

Po rozpoczęciu przez hitlerowskie Niemcy agresji na Polskę 1 września 1939 r. przez teren powiatu kolskiego od 3 do 8 września przechodziły jednostki Armii Poznań, ostatecznie kierując się w stronę Warszawy, by wziąć udział w starciu, które przeszło do historii jako bitwa nad Bzurą. W nocy z 13 na 14 września teren powiatu kolskiego opuściły ostatnie polskie oddziały wchodzące w skład Poznańskiej Brygady Obrony Narodowej. Koło zajęte zostało 19 września⁵.

¹Wymienić należy zwłaszcza: J. S. Mujta, *Miasto Koło podczas drugiej wojny światowej*, „Ziemia Kolska” 1995, z. 8, s. 10-23; tegoż, *Monografia powiatu kolskiego. Przeszłość i teraźniejszość*, Koło 2007.

²Patrz szczegółowy wykaz: A. Kowalska, *Rys biograficzny i bibliograficzny Kazimierza Kasperkiewicza*, [w:] *Civis Colensis. Księga dedykowana Kazimierzowi Kasperkiewiczowi w 90. rocznicę urodzin*, red. P. Goldyn, Koło 2019, s. 11-20.

³B. Grzanka, M. Grzanka, *Cień zagłady. Początki funkcjonowania niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem*, Chełmno 2016, s. 26.

⁴„Gazeta Kolska” 1938, nr 16, s. 2.

⁵K. Kasperkiewicz, K. Mielczarek, *Rok 1939 w Kole*, „Kronika Wielkopolski” 1999, nr 4, s. 65-66.

Po zakończeniu działań wojennych część terenów okupowanej przez Niemcy Polski znalazła się, na mocy dekretu Adolfa Hitlera „O strukturze i zarządzie ziem wschodnich” z 8 października 1939 r., na obszarze wcielonym do III Rzeszy, w granicach utworzonego wówczas tzw. Okręgu Rzeszy Poznań (Reichsgau Posen, od 29 stycznia 1940 r. Reichsgau Wartheland – Kraj Warty, potocznie Warthegau), którego namiestnikiem (Reichsstatthalter) i zarazem przywódcą (Gauleiter) NSDAP został Arthur Greiser, którego główną ideą było uczynienie z podległego sobie terytorium wzorowego niemieckiego okręgu. Nowy twór administracyjny podzielony został na trzy rejencje: poznańską (Regierungsbezirk Posen), inowrocławską (Regierungsbezirk Hohensalza) i kaliską (Regierungsbezirk Kalisch), którą w kwietniu 1940 r., po wcieleniu do Kraju Warty Łodzi (Litzmannstadt), przemianowano na łódzką⁶. Germanizacja objęła wszystkie szczeble administracji na zajętych terenach, jak również stopniowo nazewnictwo miejscowe⁷. Powiat kolski, już jako *Kreis Wartbrücken*, znalazł się w granicach rejencji inowrocławskiej. Powiaty (*Landkreise*) były podstawowymi jednostkami administracji państwowej na terenach wcielonych do Rzeszy. Stojący na ich czele landraci, podlegli bezpośrednio prezydentom rejencji, byli na tych terenach jednocześnie kierownikami partii nazistowskiej (*Kreisleiter der NSDAP*), a także zwierzchnikami policji porządkowej. Landratowi podlegał także urząd finansowy (*Finanzamt*), urząd pracy (*Arbeitsamt*) oraz wymiar sprawiedliwości. Organem wykonawczym landrata był *Landratsamt*⁸.

Pierwszym komisarycznym landratem kolskim, był radca rejencyjny Max Bauer, urodzony 6 czerwca 1906 r. w Dachau i pełniący tam – przed przybyciem do *Warthegau* – funkcję landrata. Jego następcą był niejaki Naumann, którego z kolei około połowy 1940 r. zastąpił Walter Becht, urodzony 8 lipca 1909 r. w Bad Soden, pełniący wcześniej funkcję *Landkommissar* w Tarnowie (od 17 września 1939 r.). Becht pełnił urząd do momentu ewakuacji Niemców z powiatu kolskiego w styczniu 1945 r. Na podstawie wywiadów z mieszkańcami powiatu kolskiego K. M. Pospieszalski ocenił postawę Bechta w okresie okupacji jako bierną, w przeciwieństwie do przychylnego Polakom Naumanna⁹.

Prezentowany dokument powstał w odpowiedzi na pismo namiestnika Greisera z 9 sierpnia 1941 r. i liczy cztery strony maszynopisu z dołączonym pismem przewodnim datowanym na 12 września, w którym landrat informuje jedynie o sporządzeniu raportu¹⁰. Sam raport sporządzono zapewne na przełomie miesięcy. Nieznane są okoliczności powstania dokumentu. W rozkazie dziennym nr 27 z 7 listopada 1939 r. namiestnik Rzeszy nakazuje landratom sporządzanie sprawozdań sytuacyjnych (*Lageberichte*) każdego 1 i 15 dnia miesiąca i przekazywanie ich prezydentom rejencji,

⁶Cz. Łuczak, „Kraj Warty” 1939-1945. *Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1972, s. 10.

⁷Szerzej patrz: K. Kasperkiewicz, *O tzw. zewnętrznej germanizacji hitlerowskiej miasta Kola i jego najbliższych okolic w okresie okupacji Wielkopolski*, „Ziemia Kolska” 1995, z. 8, s. 80-83.

⁸Szerzej patrz: Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939-1945, tzw. okręgi Kraju Warty i Gdańska-Prus Zachodnich*, Poznań 1951, s. 89 i nast.

⁹Archiwum Państwowe w Poznaniu Namiestnik Rzeszy w Kraju Warty (dalej: APP, NRKW), sygn. 954, k. 300-303; tamże, sygn. 1067, k. 4; K. M. Pospieszalski, *Niemiecki nadleśniczy o zagładzie Żydów w Chełmnie nad Nerem*, „Przegląd Zachodni” 1962, nr 3, s. 90, przyp. 1; H. May, *Wielkie kłamstwo. Narodowy socjalizm w postaci nieznanego narodowi niemieckiemu*, oprac. B. Grzanka, Chełmno 2018, s. 108; J. S. Mujta, *Monografia...*, s. 138-139.

¹⁰Instytut Zachodni (dalej: IZ) Dok I – 495, k. 54. Por. raport landrata konińskiego Wilhelma Wilda sporządzony w odpowiedzi na to samo pismo, wysłany do Urzędu Namiestnika Rzeszy 15 września, APP, NRKW, sygn. 874, k. 2-6.

którzy sporządzać mieli sprawozdania 6 i 21 dnia miesiąca, a następnie przekazywać je namiestnikowi¹¹. Prezentowany dokument nie jest zatem sprawozdaniem okresowym¹².

Dokument podzielony został na 6 części prezentujących najważniejsze zagadnienia: obszar, ludność, ukształtowanie terenu, strukturę gospodarczą, warunki komunikacyjne oraz pozostałe problemy, wśród których znalazły się między innymi: służba zdrowia czy zaopatrzenie w wodę i energię elektryczną, sporządzający raport wyszczególnili zagadnienie niemieckiego osadnictwa oraz – na samym końcu – „problem żydowski” (*Judenproblem*). Ten ostatni podpunkt, znając kontekst wydarzeń toczących się w tych kluczowych dla losu Żydów w Kraju Warty miesiącach, jawi się nam jako zapowiedź zbliżającej się Zagłady¹³.

IZ. Dok I – 495, k. 55–58

Tłumaczenie: Bartłomiej Grzanka

Dotyczy: Przegląd struktury powiatu Warthbrücken

1. Obszar:

Powiat Warthbrücken (dawniej terytorium Rosji¹⁴) położony we wschodniej części Okręgu Rzeszy Kraj Warty ma powierzchnię 1.157 km² i jest podzielony na 14 Amtsbezirke¹⁵.

2. Ludność:

Kiedy po raz ostatni odnotowano ją na początku lipca 1941 r., powiat liczył 108.152 mieszkańców¹⁶, a mianowicie:

Niemców:	16.622
Polaków:	83.918
Żydów:	7.494
Ukraińców:	70
Rosjan:	24
Innych:	24

¹¹ APP, NRKW, sygn. 6, k. 3.

¹² W Archiwum Federalnym w Koblencji znajduje się opis powiatu kolskiego (*Kurze Beschreibung des Landkreis Warthbrücken*) sporządzony przez landrata Bechta w marcu 1944 r. w odpowiedzi na rozporządzenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy (*Reichsministerium des Innern*) o przeprowadzeniu spisu powszechnego powiatów. Opis powiatu obejmuje: położenie geograficzne, problemy ludnościowe, sprawy komunikacyjne, gospodarkę oraz przynależność do administracji specjalnej, Archiwum Federalne w Koblencji, sygn. R 18 6064, s. 60-62. Dokument publikowany w: *Documenta Occupationis T. XIV. Administracja, ludność, gospodarka, kultura i oświata na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy w świetle niemieckich dokumentów z 1944 r.*, opr. W. Jastrzębski, Bydgoszcz-Poznań 1999 s. 171-173.

¹³ Dziękuję Panu Kazimierzowi Kasperkiewiczowi za uwagi i poprawki do tłumaczenia tekstu.

¹⁴ Charakterystyczny zwrot w dokumentach niemieckich, negujący istnienie II Rzeczypospolitej.

¹⁵ Okręgów administracyjnych, odpowiedników gmin.

¹⁶ Liczba mieszkańców powiatu zmniejszyła się na skutek deportacji do Generalnego Gubernatorstwa, jakie objęły Polaków i Żydów w nowo utworzonym Okręgu Rzeszy Kraj Warty. Pierwszy etap wywózek trwał od początku listopada do 17 grudnia. Deportowano wówczas 2.120 Polaków i Żydów. Drugi etap trwał od 10 lutego do 15 marca oraz w maju 1940 r. i objął 5.661 osób. Liczba mieszkańców powiatu kolskiego na przełomie 1939 i 1940 r. wynosiła 109.042 osób, w tym 7.903 Żydów i 8.662 Niemców. Łącznie w latach 1939-1944 r. wywieziono z powiatu kolskiego 14.217 Polaków i Żydów, głównie do Gorlic i Izbicy Lubelskiej, J. S. Mujta, *Monografia...*, s. 138, 150-153.

Ludność niemiecka składa się z:

Reichsdeutsche ¹⁷	1.194
Volksdeutsche	8.785
Baltendeutsche ¹⁸	259
Wolhynien i Galizjendeutsche ¹⁹	6.309
Bessarabier i Buchenländer ²⁰	57
innych osiedleńców	18

3. Ukształtowanie terenu:

Teren powiatu Warthbrücken to głównie równiny i występują tu jedynie niewielkie różnice wysokości. Leży około 100 m nad poziomem morza. Warta i Ner przepływają przez niego w południowej części szeroką doliną, która często jest podmokła i jest zalewana kilka razy w roku. W mieście Warthbrücken Warta tworzy wyspę, w większej części zabudowaną (Stare Miasto). Północna część powiatu styka się z Notecią. W powiecie Warthbrücken jest tylko kilka jezior.

4. Struktura gospodarcza: powiat Warthbrücken ma strukturę czysto rolniczą. Powierzchnia użytków rolnych jest podzielona na:

wielką własność	18.000 ha
średnią własność	19.000 ha
małorolnych	72.000 ha
razem	109.000 ha

Gleba we wschodniej części powiatu jest dobra, częściowo tak zwany czarnoziem kujawski. Mocno wypłowiła w części zachodniej i północnej, a w niektórych gminach przechodzi w czysty piasek. Wyszczególniono:

grunty orne	82.000 ha
łąki i pastwiska	17.000 ha
lasy	9.000 ha
wody	900 ha
nieużytki	800 ha
pozostałe powierzchnie	9.000 ha
razem	118.700 ha

¹⁷Niemcy z Rzeszy.

¹⁸Niemcy z Łotwy i Estonii przesiedlani w ramach układów zawartych przez III Rzeszę z tymi krajami odpowiednio 15 i 30 października 1939 r. Szerzej patrz: G. Schencke, *Z Rygi do Wittingen – cała historia*, tł. i oprac. K. Kasperkiewicz, „Rocznik Kolski” 2018, nr 11, s. 84, przyp. 3, s. 86, przyp. 7.

¹⁹Niemcy z Wołynia i Galicji.

²⁰Niemcy z Besarabii i Bukowiny, terenów należących do Rumunii, anektowanych przez ZSRR w 1940 r. na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow.

W powiecie Warthbrücken działają następujące zakłady przemysłowe:

- 6 cegielni
- 4 cementownie
- 1 fabryka fajansu
- 1 fabryka kafli
- 3 tartaki
- 1 fabryka cukierków²¹

Utworzenie nowych gałęzi przemysłu, w szczególności fabryk maszyn rolniczych, jest absolutnie konieczne.

Na 500 udzielonych w powiecie Warthbrücken zezwoleń na handel około 200 wydano Niemcom, resztę Polakom.

Na to przypadają:

towary kolonialne i tytoniowe	Niemcy: 65, Polacy: 70
artykuły galanteryjne i przemysłowe	Niemcy: 25, Polacy: 30
pozostałe	Niemcy: 120, Polacy: 134.

Do tej pory wydano 120 zezwoleń dla rzemieślników, 30 Niemcom i 90 Polakom. 200 wniosków musiało zostać odrzuconych z powodu braku kwalifikacji, przynosin itp., z czego jedna czwarta wpłynęła od niemieckich wnioskodawców²².

Pomimo niskiego odsetka ludności niemieckiej, Polacy zostali usunięci z handlu i rzemiosła, gdziekolwiek mogliby zostać zastąpieni przez Niemców. Około 20 zakładów jest zabezpieczonych jako zakłady pracujące na potrzeby frontowe [produkcji wojennej, B.G.] i zgłoszone do spółki subsydiarnej w Poznaniu.

5. Warunki komunikacyjne:

Przez powiat Warthbrücken przebiegają ważne drogi Rzeszy [drogi krajowe, B.G.]

- a) nr 114 Berlin-Warschau [Berlin-Warszawa, B.G.]
- b) nr 78 Danzig-Breslau [Gdańsk-Wrocław, B.G.]
- c) nr 380 Bromberg-Litzmannstadt [Bydgoszcz-Łódź, B.G.],

które zbiegają się w Warthbrücken.

Łączna długość dróg w powiecie – poza 3 drogami krajowymi – liczy 1760 km,

²¹ Wg wykazu sporządzonego przez powiatowego urzędnika Haupttreuhandstelle Ost w czerwcu 1942 r. funkcjonowały: 3 cementownie: Ferdynanda Buchholtza (dawniej Jana Knasiaka) w Sompolnie, Emila Bülowa (dawniej Józefa Kaftana) w Dąbii i Oswalda Hintza (dawniej J. Przybylskiego) w Kole, fabryka fajansu Hermana Paulsa (dawniej Czesława Freudenreicha), fabryka kafli Adolfa Smagacza (dawniej Jana Pędzinskiego) w Sompolnie, tartak Waltera Kleinschmidta (dawniej Mordki Goldberga) w Kole i fabryka cukierków i marmolady Hermana Barona w Pomarzanach Fabrycznych (gm. Kłodawa, dawniej Filipa i Ludwika Wajdenfeldów), Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Haupttreuhandstelle Ost (dalej: HTO), sygn. 13335, b.n.

²² We wspomnianym wyżej dokumencie jako właściciele wszystkich przedsiębiorstw, fabryk, sklepów, zakładów usługowych itp. wymienieni byli tylko Niemcy.

Także dwie główne linie kolejowe Kraju Warty, linia Berlin-Warschau-Moskau oraz linia węglowa Kattowitz [Katowice, B.G.]-Gotenhafen [Gdynia, B.G.], krzyżują się w powiecie. Warunki drogowe na terenie powiatu są w większości bardzo złe. Nawet w samych miejscowościach gminnych i miastach większość ulic i dróg nie ma utwardzonej nawierzchni.

W powiecie nie ma żeglownych cieków wodnych. Planuje się uczynić Wartę, obecnie nieuregulowaną, żeglowną powyżej Warthbrücken.

6. Pozostałe problemy:

Jedyną instytucją powiatową jest szpital powiatowy w Warthbrücken, zbudowany przez niemieckie siły okupacyjne podczas [I] wojny światowej²³. W „czasach polskich” mógł pomieścić 55 łóżek. Po gruntownym remoncie i rozbudowie dostępnych jest 130 łóżek. Trwa dalsza rozbudowa. W szpitalu powiatowym pracuje niemiecki ordynator (Bałt) i dwóch polskich asystentów.

Oprócz lekarza urzędowego²⁴ [powiatowego, B.G.] i wspomnianego lekarza szpitalnego w powiecie praktykuje tylko jeden niemiecki lekarz (z Bukowiny) i jedna niemiecka położna. Taka obsada jest niewystarczająca, dlatego kilku polskich lekarzy musi być jak na razie zostawionych.

W powiecie nie ma ośrodków szkoleniowych. Planowana jest rozbudowa szkoły w Mąkolnie²⁵ w celu przekształcenia w powiatowy ośrodek szkoleniowy [NSDAP, B.G.]²⁶.

Jedną z najbardziej palących kwestii oprócz budowy nowych mieszkań jest zaopatrzenie w wodę i prąd. Aby zapewnić przynajmniej ludności niemieckiej w Warthbrücken dobrą wodę pitną, wywiercono i oddano do użytku 6 studni głębinowych o głębokości 70-96 m. Woda pitna uzyskiwana przez te studnie pochodzi z warstw wodonośnych i jest całkowicie zdatna do picia, podczas gdy studnie używane wyłącznie na wsi w czasach polskich w większości nie osiągają głębokości większej niż 9-14 m i woda w nich łączy się z niehigienicznymi wodami gruntowymi, znajdującymi się na tej głębokości. Środki

²³ W rzeczywistości szpital w Kole wybudowano w l. 1913-1914, choć do wybuchu wojny nie został oddany do użytku. Po uzupełnieniu wyposażenia służył armii niemieckiej jako szpital polowy. Założycielem i pierwszym dyrektorem po wojnie (do 1927 r.) był lekarz miejski dr Henryk Fiałkowski (1866-1929). Szerzej patrz: J. S. Mujta, *Monografia...* s. 477-478.

²⁴ Funkcję lekarza powiatowego pełnił w czasie okupacji niejaki dr König, APP, Namiestnik Rzeszy w Kraju Warty, sygn. 2129, k. 4. Według relacji szofera Königa, Józefa Grabowskiego, bywał on często w obozie zagłady Kulmhof, gdzie m. in. wykonywał członkom załogi zastrzyki zabezpieczające przed tyfusem, pozostawał ponadto w koleżeńskich stosunkach z Hansem Bothmannem, komendantem obozu (marzec 1942-kwiecień 1943, marzec 1944-styczeń 1945), z którym brał udział w pijatykach, P. Montague, *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, Wołowiec 2014, s. 146, 327.

²⁵ Ob. pow. koniński, gm. Sompolno.

²⁶ Niem. *Kreisschulungsburg*. Ostatecznie ośrodek powstał w Mostkach (gm. Babiak). Jak wspominał nadleśniczy Heinz May: „Szkolenia były przeznaczone zwłaszcza dla chłopów, których na tydzień odrywano od pracy i którzy musieli wysłuchiwać wykładów mężczyzny odzianego w wielki [tu: galowy, BG] mundur, posiadającego niewielką wiedzę, które to wykłady wydawały im się absurdalne. Wszyscy żalowali straconego czasu.”, H. May, *Wielkie kłamstwo...*, s. 75.

zaradcze są pilnie potrzebne.

Podobnie zaopatrzenie w energię elektryczną wymaga gruntownej zmiany. W Warthbrücken znajduje się elektrownia zbudowana w 1916 r.²⁷ z 2 prądnicami ssąco-gazowymi, która jednak nie spełnia dzisiejszych wymogów.

Z wyjątkiem miasta Tonningen [Kłodawa, B.G.], które pobiera energię elektryczną z Leslau²⁸ [Włocławek, B.G.], wszystkie gminy w powiecie nie mają oświetlenia elektrycznego. Gminy Eichstädt²⁹ [Dąbie, B.G.], Deutscheneck³⁰ [Sompolno, B.G.] i Mühlental³¹ [Izbica Kujawska, B.G.] tymczasowo otrzymują energię elektryczną z sąsiednich młynów motorowych, co jednak jest całkowicie niewystarczające.

Zamierza się połączenie powiatu Warthbrücken z zakładem energetycznym w Leslau, w tym celu rozpoczęto już prace przygotowawcze.

Priorytetem jest budowa dróg, realizacja prac melioracyjnych. Zaplanowane zalesienie powierzchni około 6000 ha również musi zostać zrealizowane jak najszybciej, aby powstrzymać postępujące stepowanie³².

W powiecie nie ma instytucji edukacyjnych. Przede wszystkim należy stworzyć kina, biblioteki publiczne³³, odpowiednie obiekty sportowe i wzorcowe lokale gastronomiczne.

7. Kwestia osadników:³⁴

Osiedlanie Niemców z Wołynia zostało zakończone. W ramach osadnictwa rolnego w powiecie Warthbrücken osiedlono 1.374 rodziny, które otrzymały gospodarstwa o średniej wielkości 6,68 ha. W 1941 r. dodatkowo podzielono ok. 3000 hektarów, tak więc obecnie gospodarstwa mają średnią powierzchnię 19,21 ha. Niemcy wołyńscy

²⁷ Elektrownię uruchomiono w 1915 r., M. Kaszyński, *Pod zaborami*, [w:] *650 wydarzeń na 650-lecie Koła*, red. E. Jaśkowski i in., Koło 2012, s. 41.

²⁸ Elektryfikacji Kłodawy dokonał Saturnin Czerniewicz (1890-1961), burmistrz w l. 1927-1930. Uruchomienie podstacji transformatorowej w mieście nastąpiło 26 sierpnia 1929 r. Szerzej patrz: T. Czerniewicz-Umer, R. Jałoszyński, *Życie pracą wypełnione. Saturnin Czerniewicz (1890-1961)*, Kłodawa-Konin 2018, s.46-50.

²⁹ Młyny Konrada Baumunga (przed wojną należący do braci Olińskich) oraz Rudolfa Giesbrechta (Krasnodębskiego) w Dąbiu, APP, HTO, sygn. 13335, b.n.

³⁰ Młyny Artura Henkego w Łuczywnie (Stanisława Szczesiaka) i Jakuba Radke (braci Płockich) w Sompolnie, APP, HTO, sygn. 13335, b.n.

³¹ Młyn Brunona Liskego w Izbicy Kujawskiej, APP, HTO, sygn. 13335, b.n.

³² Na temat Nadleśnictwa Koło w okresie okupacji szerzej patrz: L. S. Pręcikowski, *Nadleśnictwo Koło. Dzieje administracji leśnej na tle przyrodniczo-gospodarczym osnute*, Gaj Stolarski 2015, s. 147-145.

³³ Przed 1939 r. funkcjonowało w powiecie 5 kin (2 w Kole, po jednym Kłodawie, Izbicy Kujawskiej i Sompolnie) oraz kilkadziesiąt bibliotek, J. S. Mujta, *Monografia...*, s. 282, 298.

³⁴ Do końca 1944 r. osiedlono w Kraju Warty około pół miliona Niemców – „repatriantów”. Łącznie z Volksdeuschami i Niemcami przybyłymi z Rzeszy liczba ludności niemieckiej wynosiła pod koniec 1944 r. ok. 1 250 000 osób, Cz. Łuczak, *„Kraj Warty” 1939-1945*, Poznań 1972, s. 74-76. Szerzej patrz także: tegoż, *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939-1945)*, Poznań 1996, s. 68-74; J. Marczewski, *Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w „Okregu Warty”*, Poznań 1979, s. 313-393.

uprawiają łącznie 18.533,37 ha. W niedalekiej przyszłości planuje się osiedlić w powiecie około 50 rodzin z Besarabii i Bukowiny. To praktycznie zakończyłoby zasiedlenie powiatu, ponieważ inne większe tereny [uprawne, B.G.] nie są w dyspozycji, w związku z tym, że gleba jest nieodpowiednia do tego i została wytypowana jako obszar pod zalesienie.

8. Problem żydowski:

Kwestia żydowska w powiecie kolskim nie mogła jeszcze zostać rozwiązana. Żydzi zostali usunięci z wszystkich zawodów i interesów, nadal jednak są stale widoczni w miastach i gminach. Wszyscy zdolni do pracy żydowscy mężczyźni zostali skierowani do pracy. Jeśli zaś idzie o kobiety, trwa sprawdzanie ich przydatności [do pracy, B.G.]³⁵.

RAPORT LANDRATA KOLSKIEGO WALTHERA BECHTA Z WRZEŚNIA 1941 R.
NIEZNANY DOKUMENT DO DZIEJÓW POWIATU KOLSKIEGO
Z CZASU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Słowa kluczowe: okupacja niemiecka, Kraj Warty, landrat kolski, raport

Raporty i opisy miejscowości czy jednostek administracji terytorialnej sporządzane przez niemieckich urzędników są cennym źródłem do poznania dziejów ziem polskich wcielonych do III Rzeszy i losów ich mieszkańców. Prezentowany dokument, sporządzony na polecenie namiestnika Rzeszy Arthura Greisera przez landrata kolskiego Walthera Bechta we wrześniu 1941 r., nie był do tej pory publikowany.

REPORT OF LANDRAT WALTHER BECHT FROM KOŁO. UNKNOWN DOCUMENT
FOR HISTORY OF COUNTY KOŁO FROM THE TIME OF WORLD WAR II

Keywords: German occupation, Reichsgau Wartheland, landrat from Koło, report

Reports and descriptions of places or territorial administration units prepared by German officials are a valuable source to learn about the history of Polish lands incorporated into the Third Reich and the fate of their inhabitants. Presented document, drawn up on the order of the Reichstatthalter Arthur Greiser by the landrat of Koło district Walther Becht in September 1941, has not been published so far.

Bibliografia

---

³⁵ W lipcu 1941 r. odbyła się konferencja landratów rejencji łódzkiej poświęcona „kwestii żydowskiej”. Podczas spotkania prezes rejencji Friedrich Übelhör informował o zamiarze likwidacji gett prowincjonalnych, przy czym zakazano przesiedlać do getta łódzkiego chorych mieszkańców, których należało pozostawiać na miejscu. Nie jest jasne, w jakim zakresie poinformowano landratów o planach w stosunku do Żydów. Nie wiemy też, czy podobne spotkanie odbyło się także na terenie rejencji inowrocławskiej. Pierwszymi ofiarami „ostatecznego rozwiązania” w Kraju Warty stali się jednak Żydzi z powiatów kolskiego i konińskiego tejże rejencji, być może więc stojący na czele administracji tychże landraci musieli być bardziej wtajemniczeni, B. Grzanka, M. Grzanka, *Cień zagłady...*, s. 26.

Źródła:

Archiwum Państwowe w Poznaniu
Namiestnik Rzeszy w Kraju Warty
Archiwum Instytutu Zachodniego
Archiwum II Wojny Światowej

Opracowania:

Czerniewicz-Umer T., Jałoszyński R. (2018), *Życie pracą wypełnione. Saturnin Czerniewicz (1890-1961), Kłodawa-Konin*
Documenta Occupationis T. XIV. *Administracja, ludność, gospodarka, kultura i oświata na polskich ziemiach wcielonych do III Rzeszy w świetle niemieckich dokumentów z 1944 r.* (1999), opr. W. Jastrzębski, Bydgoszcz-Poznań
Grzanka B., Grzanka M. (2016), *Cień zagłady. Początki funkcjonowania niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Chełmno 2016*
Janowicz Z. (1951), *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939-1945, tzw. okręgi Kraju Warty i Gdańska-Prus Zachodnich*, Poznań
Kasperkiewicz K. (1995), *O tzw. zewnętrznej germanizacji hitlerowskiej miasta Koła i jego najbliższych okolic w okresie okupacji Wielkopolski*, „Ziemia Kolska”, z. 8
Kasperkiewicz K., Mielczarek K. (1999), *Rok 1939 w Kole*, „Kronika Wielkopolski”, nr 4
Kaszyński M. (2012), *Pod zaborami*, [w:] *650 wydarzeń na 650-lecie Koła*, red. E. Jaśkowski i in., Koło 2012, s. 41
Kowalska A. (2019), *Rys biograficzny i bibliograficzny Kazimierza Kasperkiewicza*, [w:] *Civis Colensis. Księga dedykowana Kazimierzowi Kasperkiewiczowi w 90. Rocznicę urodzin*, red. P. Gołdyn, Koło
Łuczak Cz. (1972), *„Kraj Warty” 1939-1945. Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej*, Poznań
Łuczak Cz. (1996), *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939-1945)*, Poznań
Marczewski J. (1979), *Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w „Okręgu Warty”*, Poznań
May H. (2018), *Wielkie kłamstwo. Narodowy socjalizm w postaci nieznanego narodowi niemieckiemu*, oprac. B. Grzanka, Chełmno
Montague P. (2014), *Chełmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, Wołowiec
Mujta J. S. (1995) *Miasto Koło podczas drugiej wojny światowej*, „Ziemia Kolska”, z. 8
Mujta J. S. (2007), *Monografia powiatu kolskiego. Przeszłość i teraźniejszość*, Koło
Pospieszalski K. M. (1962), *Niemiecki nadleśniczy o zagładzie Żydów w Chełmnie nad Nerem*, „Przegląd Zachodni”, nr 3
Pręcikowski L. S. (2015), *Nadleśnictwo Koło. Dzieje administracji leśnej na tle przyrodniczo-gospodarczym osnute*, Gaj Stolarski
Schencke G. (2018), *Z Rygi do Wittingen – cała historia*, tł. i oprac. K. Kasperkiewicz, „Rocznik Kolski”, nr 11